

Gróh Gáspár

Az utolsó romantikus

Utólag az az érzésem, hogy ifjúságom legsúlyosabb társadalmi élménye az volt, hogy hazugságuralom vett körül. A történelmet hazug könyvekből tanították nekünk, a nemzetről való fogalmakat hazugságokkal csúfították, jelenről-jövőről hazugságcunami zúdult ránk. Ezért voltak számunkra olyan fontos az, ami igaz volt, és azok, akik a múltat (és ezzel a jelent, következésképpen a jövőt is) a bőrükkel és a bőrükön érezhették. Az ő fájdalmuk a mi igazságunk is lett. Átaluk lett élményeinkből tudás. Ők teremtették meg az esélyt arra, hogy – ugyan lehet nekünk hazudni – de ne higgyük el a hazugságokat.

Nemzedéki élmény volt az is, hogy mégis hányan elhitték, amit nem lett volna szabad. Nemzedékemen belül ott húzódott a vízválasztó: volt, akinek nem számított, volt, akinek csontjáig fájt, amit a cédrusfát forgató Nagy László a fontolva felejtőknek mondott: „villámolva véső ha kivágja / óriásabb seb lesz a hiánya”. Nem mindenki érzett így: hogy is ne lettek volna, akik elfogadták, amit nem lett volna szabad, akik nem akarták tudni, hogy mennyi elhazudott és kényszerűen eltitkolt seb fáj körülöttük.

Nagy László és társai: apáink nemzedéke. Azoké, akiknek sebei nem forrhattak be, nemcsak a legfájóbb 1956-é, hanem a többi is: újból és újból feltépte őket a történelem. Az első, közvetlenül sajnó sebük az apáikat sújtó, de rájuk és ránk is hagyott Trianon. Aztán a rájuk szakadó újabb háború, amikor világuralmi álmokat szolgáló hadseregek tiporták véres sárrá ezt az országot. A hazát. És csak a vak véletlenül múlt, kit gázol halálra a történelem.

Aztán a hódoltsági lét, ahol az erőszak rafináltabb, de alig kevésbé kegyetlen formái jegyében már (többnyire) nem a pusztaság lett (az is!), hanem az emberhez méltó élet került nap mint nap végveszélybe. Közben kaptak alig kéthétnyi szabadságot, aminek elvesztése aztán még jobban fájt. És mégis: sokaknak azok a mámoros napok, a még órákban számolva is kevéske idő kiirthatatlan mánia adott erőt és reményt a reménytelenség elviseléséhez. Hogy lesz még egyszer ünnep a világon.

Nagy László ennek a világnak lett a hőse, egyúttal egy hatalmas koré is, amely a legnagyobb romantikusokkal kezdődött és folytatódott: Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila álltak e sorban. A legnagyobb individualisták, akiknek személyisége attól nőtt hatalmasra, hogy egy-egy közösség nevében szóltak. Nagy László költői világában az elődök romantikus

kiválasztottságtudata született újjá, ez adta fedezetét én-költészetének, önmegszólító, képviseleti verseinek. Ez nemcsak erőt adott neki, hanem a patetikus vállalás pátozát. Mennyivel könnyebb hősnek lenni egy hősies korban, amikor még lehet hinni az áldozat megváltó erejében! Nagy Lászlónak ez már nem adatott meg: egy mind értékellenesebb korban egyre magányosabb lett értékeivel, mert magányos volt az a közösség is, amelyben otthon lehetett. Az ilyen magány kiválasztottság – ez is része a romantikus örökségnek. Amikor a kizökkent világ önjelöltjei olyan ellenkultúra tételeit illesztik, amelyről más pozitívumot nem tudnak mondani, minthogy az új, akkor a hagyományos értékek és maga a hagyomány már végvár. Nagy László ide húzódik vissza – világnézeti és poétikai szempontból egyaránt.

A költészet nemcsak verseket jelent, a líra logikája nem a tudományé. (Még csak nem is az irodalomtudományé.) Varázslat, teremtés, az anyagnak életet adó hit a költő és a verseit olvasók számára: „köben megeredt” hajak és verőerek becézése. Nagy László ezt az örökséget élte. Nem őrizte, újra teremtette. Verseiben az első pillanattól kezdve összekapcsolódott *ég és föld*. Ehhez nem kellett kitalálnia semmi újat, csak észrevenni a minden létezőben megjelenő, léten túli létet. Amiből azért lett üzenet, mert ő meghallotta. Ezért tartja életben az agyon sebzett világban a maga világát. Nem is írt másról, mint a hétköznapiokról – de mindenben észrevette a „vasárnap gyönyöré”-t. Nem magyarázta a csodát, hanem művelte, így lett minden verse „kísérlet a bánat ellen”. Megszenvedte azt a tudást, hogy ajándékba nem adott fejét „minden időben” „bánat, bitangság fölé” vágja.

A Nagy László-kötetokről, -versekről lehet megejtő elemzéseket írni, megmutatni költői útját, a hitében megcsalt, majd a „káromkodásból katedrálist” építő, minden keserves tapasztalat ellenére újjá teremtett hitig (mert hit nélkül, amiért nap mint nap meg kellett küzdenie) nem tudott élni. Lehet elemezni korai verseit, a szülőföld, a paraszti világ, a gyermekkori élmények költészetté emelést, irodalomtörténeti kontextusban vizsgálni a hosszú vers műfaji kérdéseit. Vizsgálható modern folklorizmus, az irodalomban sajátos jelentésként élő „bartóki modell”, mert ha valamiről nagyon szépet kell mondani, az rögvést bartóki lesz – még akkor is, ha *valóban* az, ahogyan Nagy László költészetében az eleven a hagyomány (hiszen gyermekkorában közvetlen élménye volt), a mitikus valóságként élő ráolvasók, babonák, regölés. Természetes hát, hogy a költészet megújítására irányuló szándékában, amire Juhász Ferencsel szövetkeztek, ez is megjelenik. Ráadásul már sok meg is valósult abból, amit ki akar teljesíteni: megalapozta a huszas-harmincas évek újnépisége, Erdélyi Józseffel, Illyéssel, József Attila népdal-ihletésű, dalszerű verseivel, az ösztönös zseni Sinka balladai hangjával. Ennek az örökségnek

vetették a hátukat, nemcsak Nagy László és Juhász, hanem Kormos István, Csanádi Imre, Csoóri Sándor és a többiek. (És valóban ott volt előttük Bartók meghaladhatatlan példája is.)

Nagy László elemi erejű tehetsége saját versnyelvet, ritmikát teremtett, merészen új képalkotással, amelyben a valóság maga metaforizálódott. Eredetisége, de költészetén túli állásfoglalásai, bátorsága, mitikus látásmódja új összefüggésekbe emeli – nincs miért tagadni – gyakran konvencionális témáit is. Olyan látásmód adta az erejét, amelyet az önmaga felé fordult irodalmiság alkotói már túlhaladottnak minősítettek, mondván a költészet szóljon a költészetről. Nagy László nem így gondolta. Ő verset nem a költőknek írt, hanem a költészetnek. Ami közösséget épített olvasói körében – akiket magához vonzott, és a maga hitére térített. (Ahogyan Pilinszky verseinek evangelizációs hatása sem választható el költői erejétől.)

Ez a költői hang sokakat meg tudott szólítani, poétikailag képzett irodalmárokat éppen úgy, mint megannyi mezei olvasót. Arany János *A jó öreg úrról* írt versében az ilyen teljesítményről írja: „Egy oly remek könyv mássa volt ő, / Minőt évezredben alig - / Nagy bölcs teremt, vagy égi költő; / Melytől új eszme foganik / Firól-fira az ember észben, / Élvezi nem, kor vegyesen: / Az együgyű és érti részben, / De a tanult sem egészen.” (*A jó öreg úrról*). Ez persze így nem illik Nagy Lászlóra, de arra azért kell gondolnunk: aki a közönséghez, bármilyen olvasóhoz, hallgatóhoz szól, jól teszi, ha nem zár ki senkit közlendőjének befogadásából, és a szépség nyelvét sem ugyanúgy érti mindenki. Mint a tova repülő madarat látva, van, akit a csillogó tolla, van, akit röppenése fog meg – és van, akit a *szárnyak zenéje*.

A Nagy László-vers is sokféle módon foghatja meg az olvasót. Ahogyan valóság az absztrakciója, ahogyan lüktet benne nyelv és lélek, ahogyan képalkotásának hétköznapi elemeiből egy új kozmosz épül. Amibe a magamfajta olvasó háta olykor beleborsózik, vagy máskor elerednek a könnyei. Csupa semmiségtől, amiből olyan táncrend épül, hogy zene lesz belőle. Nem csoda, ha egykor a szocreál esztétika botfűlű bajnokai érthetlenséggel vádolták – a posztmodern világ véleményvezérei pedig nem akarják érteni. Merthogy ma más divat járja. „mióta a világ varázstalanítva lett” (Bereményi Géza szavát Cseh Tamástól kölcsön véve), elszakadtunk egy nagy történelmi korszaktól. Nemcsak a romantikától, hanem mindentől, ami előtte volt. „A szenvtelen, fakó hangvétel már a modern világlíra egyik alaptételének számít, mikor szólani mer az elérhetetlennek feszülő akarat pátozával, az avítnak vélt magasztosult szenvedéllyel, mely nem süvít el immáron könnyedén szívünk fölött: tartalommal telítik, földközelen tartják egy megfájt élet szivárványszínű nehezékei. Az örök, nagy emberi érzések: iszonyat, fájdalom, öröm már-már a romantika kelléktárába utaltattak, amikor fölsebzett

ajkakkal való kizengetésüket felvállalja, hogy aki nemrég még a bomlásban didergett, megszenteltessék az ember!”¹ – írta Farkas Árpád.

Valahogy így: alighanem azért, mert az ember – nemcsak Nagy László értelmezésében eleve romantikus lény. De legalább romantikus lény *is*.

Ez ma a baj Nagy László költészetével: eltűnt mögüle-mellőle-előle az az emberfajta, amelyikről és amelyiknek írt. Érezte ezt ő is, ezért a feltételes mód: „ha lesz még emberi arcuk, csókolom őket.” Merthogy ott a kétség: és ha nem? Akkor is meg lehet e csókolni őket? Féja Géza a „világ sebé”-nek metaforáján gondolkodva írja: érdemes-e még szólni róla, ha azt „eltörölni nem támad mágus”? És így, kérdi Féja (de kérdezhetné más is), érdemes e szétkiáltani ezt a fájdalmat, ha „a mai emberből eltűnt, véglegesen kihalt, vagy csupán ismeretlen mélységbe merült valami?”

A költőnek nem szabad elhinnie, hogy nem érdemes: ő az a mágus, akinek el kell törölni az emberiség sebeit. Akkor is, ha eltávoznak tőle a szavak, ha nincs mit kezdenie az „erkölcsi erózióval”. Meg lehet tőle kérdezni, hogy ugyan mondja már meg, mégis mire gondolt? És ha a verseinek képeire mutat, szabad-e azt mondani, hogy azok csak szavak?

Fontos, hogy miért sikolt Munch képnek hőse? Fontos a Szervátiusz Tibor *Dózsa* szobra mögött történelmileg adatolható eseménysor? Aki ilyesmit követel, az sajnos semmit sem tud a költészetéről, az nem értheti, hogyan öszül meg az Isten. Igaz, övele is csak a romantika korában eshetett meg ilyesmi. Nagy László egy korábban ismeretlen világot teremt a szavakkal: a költői kép nem eszköz számára, és nem is cél, hanem természetes költői létforma. És ezzel eljutottunk annak magyarázatához, hogy – nem esik jól leírni – miért nem tud költészetével mit kezdeni a szakirodalom: nemcsak a távolságtartó, fanyalgását tárgyilagosságnak álcázó értetlenek, hanem a barátok, sőt rajongók sem. Amikor szakmai magyarázatát akarják adni elragadtatásuknak, lelkesedésük kifulladás – szerencsés esetben nem közhelyekbe. E meglepő elakadásban leginkább talán a Petőfi-recepció idézhető mellé. Az ő költészetének titkához sem nagyon jutott el a szakma. Az elemi hatás bizonyítása végsősoron a versek idézéséig jutott: érzést érzéssel igazolt, az olvasói élményt az élmény forrásának megmutatása hitelesítette. A *jelenség*, a *tünemény* vizsgálata így is lehetséges volt, ahogyan érvényes lehetett az olvasói élmény természetének vizsgálata – amiben nem a tudományosság, nem a szakma nagyjai mutattak példát, hanem a pályatársak. Céhbeli irodalomtudósok is akkor szóltak a *költő* Petőfiről igazán érvényesen,

¹ Farkas Árpád: „Lerogyni nem szabad élve” – Vallomás Nagy Lászlóról. In Nagy László: Himnusz minden időben. Bukarest, 1983. Kriterion, 7.

amikor – kissé talán szégyenkezve – inkább esszét, mint szaktanulmányt írtak. Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany költészete sokkal alkalmasabb tárgya az irodalomtörténeti elemzésnek, mint Petőfié, a par excellence lírikusé. Korszakokat ugorva hasonlóan látszik a helyzet Szabó Lőrinc, Illyés, Weöres, Nemes Nagy, Pilinszky költészetét nézve – szemben Nagy Lászlóéval. A magyarázat talán az lehet, hogy ő is közvetlenül a lélekhez, szenvedélyhez, a rációt és az intellektust megelőző szellemi tartalomhoz fordul, mert annak üzenetét közvetíti. Ez az üzenet korántsem irracionális: föltárható, hogy miként hatnak rá a kor közösségi élményei, miből formálódik az a tudat, amiben ott van a kétszerkettő tárgyyszerű józansága és az azt odahagyó, az ősrobbanás utáni amorf anyagfelhő és az azt világgá formáló Ige is.

II.

Nagy romantikusainkat a nemzethalál démona kísértette. Félelmüket nem adatolták. Hogyan is lehetett volna meghatározni, hogy mekkora sír kellene ahhoz, hogy beleférjen az elsüllyedő nemzet? Föl lehet-e tenni a kérdést, hogy lehet-e ága a semminek?

Nagy László sem gondolja, hogy el kellene magyaráznia képeit. Költőként fáj neki a világ, poétai és poétikai gondként. Látja a nagy korszakváltást, a búcsúzó lovacskától ő is búcsúzik: egy világtól, amiben két-három évezred embere hihetett abban, hogy a kozmosz jó helyre küldte akkor is, amikor éppen (mindig!) valami akadályba ütközik. A 20. században ez a hit megtört: „dél-sziget nincs” – mondta Nagy László. Ilyen egyszerű – de ha nincs is, álmodni azért lehet róla. Nemzethalál? Az emberiség pusztulásának rémképei, egy világvégi vízió mozaikdarabkáiból – és a reménység, hogy ezekből akár az éden képe is kirakható. Ezért lett küldetése, hogy szembe szegüljön a pusztulással. Bármilyen volt is a kérdés, neki egyértelmű válaszok kellettek: ezért kellett elválasztania a jót a rossztól, az igazat a hamistól, a szépet a rútától.

Az otthonról kapott útravaló: a mélyen hívő anya és a falu pogány-keresztény hitvilága, a természet rendjéhez illeszkedő értékrendje és gyakorlati erkölce. Egy szervesen fejlődött közösség világképe és minden ítélete is szerves. „Felsőiskáz nemcsak szülte, hanem egyeteme is volt, és készre faragva bocsátotta a városba” – mondta róla a szobrász barát, Vigh Tamás. Ezen az egyetemen tanulta meg, mit gondoljon (költői!) igazságtételnek. Megörökölt egy olyan kultúrát, amelyet megélt élményvilága igazolt. Ebben együtt volt a keresztény és az az archaikus-pogány hagyomány – amit az tett személyessé, hogy azt is meg kellett élnie, ami el akarta törölni: a háború és a humánus értékeket az emberre hivatkozva tagadó politikai rendszer.

A lappangó feszültséget az irodalompolitika is érzékelte. A hivatalos kritika gyanakvása, esetenkénti rosszallása vezetett oda, hogy az illetékesek büntetésből vagy jutalomból, de Nagy László sorsát illetően nagyon szerencsés döntést hoztak: elküldték Bulgáriába, hogy áthangolását a testvéri szocialista ország hagyományos orosz szimpátiáját aktuális szovjetbarátságra váltó költőinek társasága segítse. A történet azonban nem úgy alakult, ahogyan azt az irodalom bürokratái elképzelték: éppen az a népi elkötelezettség erősödött-tudatosult benne, ami miatt meg akartak szabadulni tőle.

Ez a népiség (a kommunista szlengben megbélyegzésnek számító *narodnyikság*) nem ideológiai és poétikai természetű volt. Népinek (azaz parasztinak) lenni önmagában gyanút keltett: a „rendszer” a munkásosztály vezető erejének kimondatlan kétségbe vonását sejtette benne. Nagy László kívül akart maradni a politikán, ösztönösen irtózott tőle. De, szándékától függetlenül ez mégis azt jelentette, hogy nem a hatalom oldalán áll. Ez közvetlenül nem mutatkozott meg a politika és az ideológia dimenziójában, így egyik félnek sem kellett a másikkal konfrontálódnia.

A gyerekkor egyértelműségét a valóságos fronthelyzetek napi gyakorlata és bizonytalansága követte: nem a költői, hanem a köznapi világ látomásai közé került, napi gyakorlatként feszült egymásnak élet és halál, közvetlenül és átvitt értelemben is. Látnia, tapasztalnia kellett: lehet, hogy a fegyverek elhallgattak, de aztán nem béke lett, csak más eszközökkel folytatódott a háború: a csönd a pusztulás csöndje lett. Olyan személyes élmény volt ez, amitől sohasem szabadult meg. Innen olthatatlan szomja „víg esztendőknék”, innen a kérdés, hogy „Ki feszül föl a szivárványra”, ezért olyan fájó minden „föltárt idill”.

És innen az egzisztenciális sebzettség-tudat, amit csak képekkel lehet elmondani. A szó, az ismeretlent elmondhatóvá tevő eszköz nem elég, csak ha kép, metafora lesz belőle: elhordozva a szóval nem mondhatót. Ebben a kimondhatatlanságban, a képek lefordíthatatlanságban rejlik a titok, amelynek elvesz a varázsa, ha magyarázni kezdik. De kibontatlanul-megfejtetlenül mégis átérzhető, befogadható. Nagy László képei megsebzett nemzedékek poszttraumás stresszét közelítették a kibeszélhetőség felé.

Minél kiszolgáltatottabb valaki, annál inkább fáj neki a kiszolgáltatottság, minél többet hazudnak neki, annál inkább szomjazza az igazságot. Nagy László érzékenysége nemcsak alkati, hanem közösségi érzékenység is. Minél bizonytalanabb a világ, annál erősebb – Csoóri Sándornál is visszatérő motívum – az „archimédeszi pont” vágya. A természet alaptörvényeit

leszámítva maga az élet azonban megmarad abszolút értéknek: de szüntelen fenyegetettsége napi tapasztalat és egyetemes élmény.

A *Bartók*-ban Illyés Gyula írta: „Picasso kétorrú hajadonai, / hatlábú ménjei / tudták volna csak eljajongani, / vágatva kinyeríteni, / amit mi elviseltünk, emberek, / amit nem érthet, aki nem érte meg...” A 20. század házhoz szállította az emberiség legvégső kérdéseit: kataklizmái nem intellektuális vagy kiállító termi, még csak nem is – bartóki – zenei élmények, maguk a véres valóság. Nincs rá magyarázat, nincs feloldozás, csak a természet kozmikus igazságát lehet szembeszegezni vele. Nagy László ezt meg is teszi: attól még hitelesebb lesz, hogy betegség roncsolta lába, a testi (és közvetve lelki) gyötrelmek ellenében is himnikusan ünnepli a vitális értékeket.

Ez az ellentmondás is ott van abban a túlfeszítettségben, ami Nagy László poétikáját formálja: de költői világát ez a fájdalom is gazdagítja. Így kerül a játékosság és véresen komoly valóság, a tündérkedés és a tragédiára hangolt világérzet egységbe, mert csak a vers teszi kimondhatóvá a föloldhatatlan válsághelyzetet. Ezért kell megszületnie különleges versbeszédének, képzuhatagai, archaizmusai és modernitása, a mindennapi munkával a kozmikus világrendhez kapcsolódó paraszti életforma és modern, nagyvárosi kultúrában zajló otthonkeresés, a realitás és a vízió, a nyelv kimeríthetetlen dallam- és ritmuskincse kap benne összetéveszthetetlenül egyedi formát.

Csak hogy a létezés tragikuma elől nincs hova menekülni – ez a 20. század legsúlyosabb tapasztalata. De ezzel a tragikummal együtt kell élni. Nagy László a vallásgyakorlás normái szerint nem hívő. Csak hogy igazi költészet nehezen képzelhető el hit nélkül, kulcsfogalmai közt különösen sokszor mutatkozik a hit, sőt, világának és poétikájának alapeleme a szakralitás, de nem azért fordulnak elő verseiben, mert keresztény jelképek, motívumok, még csak azért sem, mert a népi kultúrában természetes módon keveredtek keresztény és a kereszténység előtti mitikus elemek. Amikor hitéről ír, azt a legáltalánosabb értelemben teszi, olyan fogalmi nyitottsággal, ami csak érzések sajátja. Néhol talán körülírható, hogy a hit szó használatával mire utal, az ilyen utalásokból talán össze is rakható valamiféle kép. Ez viszont csalóka, éppen attól, hogy vannak határai, hogy a hit tárgyasul benne.

Nagy László számára a hit, éppen az, ami: bizonyosság valami nem tudottban. Amely azért is ismeretlen, mert tudással nem közelíthető meg – így lehet bizonyosnak lenni benne. Ez bizonyosság fontosabb, mint az, hogy mire irányul. (Tartalmát tekintve ellentéte annak a hiánynak, a világhiánynak, amivel szembenézve József Attila azért fohászkodott, hogy ne

jusson el ama – homokos, vizes – síkra.) De ez „világbizonyosság” is meg-meginog. A hit és a kétely éppen úgy összetartoznak, mint a fény és az árnyék, végig is kíséri költői útján. A kezdet egyszerű, amikor Istent szólítja fel: „kérdésre választ / ő küldjön, / hogy hitem széjjel / ne düljön.” Megannyi stáció követi: a költő végül Balassira bízva mondja a maga vádbeszéddé váló lázbeszédét: „vétek, hogy véletek egy hiten éltem.” Ez már nem is igazán a hitről, főként nem *saját* hitéről szól, egyike a Nagy László költészetében ritka, politikai áthallású verseknek: az eszményi kereszténység hitelveivel visszaélő kommunista ideológia (naiv és időleges) elfogadásának „vétkét” hárítja azokra, akik szent eszméket prostituáltak... Teszi ezt a hitének védelmében, ami még akkor is kikezddhetetlen, ha ő maga éppen megrendül; hiszen pillérei ledönthetetlenek: a törvényeket hozó és azokat közvetítő természet, a vitalitás, a szerelem, a (Tízparancsolatban is kifejezett) morális értékek, az egyetemes és a magyar kultúra kikezddhetetlen értékei. És a metafizikai teljesség megélhetőségének hite – amely önmaga bizonyossága.

Az ilyen gondolkodásmód a filozófiai gondolkodás egzakttsága, módszeressége és koherenciája felől nézve sosem volt elfogadható, a ma emberétől korszakok választják el. Részben már akkor növekedett közte és „korszerűség” antropológiája közti távolság, amikor ez a költészet született. Korszellem és ez a látásmód utoljára 1956 forradalmában találkozott – noha ezt akkor egyik fél sem vette észre. Nagy László paraszti józansággal és gyanakvással figyelte az erjedést: látta, hogy miként nyílnak a közéleti és morális gardrobok, hogy kéznél legyenek a félrerakott köpönyegek. Nem ok nélkül sejtette, hogy a gyakorlott átváltozók hamarosan ismét megtalálják majd az időlegesen beakasztott darabokat. Így azon kevesek közé tartozott, akiket nem ragadott magával október vihara. Volt erre oka bőven: rossz lábával nem illett a forradalmi forgatagba, és a kritikus napokban súlyosan beteg felesége orvosi ellátásának megszervezése kötötte le energiáit. Ez a távolságtartás, kimaradás egyáltalán nem jelentette azt, hogy idegenül nézte volna, hogy miként lesz valóság az eszményeiből.

Ezért is maradt olyan hűséges a forradalom spirituális tartalmához: és ezt közvetítette, az elvontság, a lírává sűrített emlékezés verseivel, étoszával sajátján túl az őt követő nemzedékeknek. Ez formálta a költészete fényudvarában született közösséget: versei nemcsak költői, hanem emberi teljesítményként is kivívták a pályatársak és olvasók elismerését. Nagy László ellenállásával a szokványos kritika eszközei nem tudtak és nem is akartak foglalkozni. Akaratlanul kicselezte a perzekútor esztétikát: amikor azokat a metafizikai és erkölcsi értékeket képviselte és hirdette, amelyekre a hatalom hivatkozott (és *csak* hivatkozott!), akkor nem kellett védekeznie: ha ezért támadják, magukat leplezik le. Ez az alamuszi tolerancia megerősítette:

így történhetett meg, hogy Nagy László is egyike legyen azoknak, akiknek művei, de pusztán létük is közösségeket teremtett: a tisztesség kis szigeteit.

Össze ezek nem érhetek, de hálózatukban lehetségessé vált a hazugság uralmának semmibe vétele. Nagy László költészete is része volt annak a kódrendszernek, amellyel igazat lehetett mondani. Népszerűség? Sokkal inkább közszeretet és a nagy költészetnek kijáró elismerés, tisztelet, a „szakma” által is fémjelezve: kétszeres elismerés.

Eközben a kritika nem volt egyöntetű, a színpalak mögött táborokra tagolt irodalmi élet hagyományos törésvonala szerint tagolódott, de a népi-urbánus megjelölés helyett inkább Illyés kategóriáit kellene erre használnunk, aki a „keleti” és „nyugati” irány különbözőségét látva azt mondta: a „keleti” Ady „nyugatoságánál” a „nyugati” Babits talán még „keletiesebb” volt. Merthogy „kelet” a nemzet, mint kultúra és közösség kérdésének ügyében való fokozott felelősségtudatot is jelent, ami nem elfordulás a „nyugattól”. És attól még senki sem lett európai vagy egyetemes, ha az ilyesféle „túlfeszült lényeglátókat” emelkedett közömbösséggel vagy türelmetlenséggel nézte. Nagy László archaizmusával, folklorisztikus vonásaival, költői beszédmódjával, „képviselési lírájával” olyan *magyar* hagyományt folytatott, ami nem illeszkedett a kor egyik divatos áramlatához sem. Nem volt tárgyias, nem volt lázadó avantgárd, nem lett belőle intellektuális kísérletező – és lehetne sorolni, hogy mi minden nem volt. Nem is lett belőle irodalmi vezér – iskolát csak morális értemben teremtett, de még ezzel is inkább csak folytatott: a romantikáit.

Ezt mind többen anakronisztikusnak, túlhaladottnak tartották – a költészetben is más módi kezdett járni. Régi nóta: az irodalom már csak ilyen. Időnként elunja magát, és valami mást akar, mint addig, de ez nem mindig lesz valóban új is. Hogy mégis újnak mutakozzék, a meglévővel szemben határozza meg magát – a kritikusok és irodalomtörténészek nagy örömeire.

Ez a változás azt jelentette, hogy a hetvenes években, tehát utolsó éveiben és még inkább halála után egyre gyakrabban kapott hangot a Nagy László költészete iránti fanyalgás. (Annál inkább, minél nagyobb lett az elismertsége...) Nemcsak irodalmi korszak- és nemzedékváltás zajlott, hanem egy másféle változás is: lelki értelemben előbb kezdett bomladozni az a rendszer, amellyel szemben Nagy László műve is kibontakozott.

E folyamat megértése legalább olyan fontos, mint az irodalomtudomány szakszerűsége, e nélkül nem érthető meg a fenomén Nagy László. A kortársi recepció, ahogyan semmi másról, erről sem szólhatott teljes nyíltsággal. De már nem annyira a közléspolitikai állította korlátok miatt, hanem mert az ilyen változás csak utólag lesz igazán láthatóvá. Hogyan is lehetne menet

közben észrevenni, hogy már a hazugság sem a régi? Utólag látszik az is, hogy ehhez még a kimondásához szükséges nyelv is hiányzott. Az utókorra maradt szövegek a legjobb esetben is csak tendenciákat fejezhetnek ki. Az irodalom nyelvét a hatalom legfőljebb szeretné meghatározni, de arra sohasem lehet egészen képes, az viszont módjában áll, hogy befolyásoljon poétikákat és szellemi B-listára helyezzen gondolkodásmódokat, az övétől eltérő értékrendeket.

A Rákosi-éra társadalmi-politikai-ideológiai diktatúrája esztétikai diktatúra is volt, ehhez képest (stabilizációja után) a Kádár-rendszer engedékenyebb volt, és a maga hatalmi monopóliumának biztosítása mellett „liberalizálódott”. Ezt egyfelől méltányolta a társadalom és a szellemi élet, amely a túlélési után hódoltsági üzemmódra kapcsol. Létrejött egy – két évtizeddel később írásban is megjelenő – második nyilvánosság, második kritikai élet. A hivatalos kánon mellett kialakult egy alternatív, valós értékrend, az irodalomban is.

A kádári pártállam engedékenységének hátterében 1956 forradalmának tapasztalat rejlett: a magyar (és a lengyel!) szabadságmozgalom nem érte el a célját, de a létrejött rendszer, a zsarnokság nélküli diktatúra óvatosabb és megengedőbb lett, csak a nyílt szembenállást nem tűrte el. A status quót tudomásul vételére épülő napi gyakorlatban a sikerért, anyagi előnyökért, a hatalom elismeréséért és magáért a hatalomért behódolók mellett létezhetett egy másik oldal, a látens elutasítóké. Miközben köztudott volt, hogy e kétosztatú rendszerben ki hova tartozik, erről szó sem eshetett. Arról sem, hogy Nagy László költészete pusztán létével vonta kétségbe a hatalom legitim voltát. Nem kellett ehhez politizálnia: elegendő volt a maga értékrendjét versbe menteni. Ezért lett „versben bujdosó haramia”, vívta a lélek szabadságharcát.

A Kádár-rendszer nem követelte meg, hogy mindenki elismételje a hazugságait, még azt sem, hogy elhiggye azokat. Beírta azzal, hogy ne tiltakozzon hangosan. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – hirdette meg Kádár János, de a hazugság világában természetesen ez is hazugság volt: mindazok *ellenük* voltak, akik nem voltak *velük*.

Ez a különös helyzet megerősítette az irodalom nem-irodalmi szerepvállalásának hagyományát – erről sem kellett, de nem is lehetett beszélni. (Illyés Gyula mondta a L'Expressnek 1963-ban adott interjújában, hogy a magyar irodalom az ellenállás irodalma: „minden olyan nép irodalma,

amelyet léteben fenyegetnek – mint ahogy hajdan Magyarországot fenyegette Bizánc, tatárok, törökök, osztrákok, vagy hozzánk közelebb, a nácik –, egy kissé az ellenállás irodalma is.”²

Az ember erkölcsi fenomén voltára való hivatkozás nem üres prófétálás: fedezete a kollektív emlékezet. Nagy Lászlónak eszébe sem jutott, hogy 1956-ra hivatkozzon, sosem élt e katartikus esemény, „váratlan tünemény” lázában. De az az indulat, hit, reménytelen reménység, ami a forradalomban testet öltött, érzelmként-fájdalomként ott élt költészetében. Így tehát nemcsak ’56 forradalma állt mögötte, hanem sok évszázados történelmi tapasztalat is, amihez a magyar irodalom kínált sajátos jelrendszert, „nyelvet”. Ha Nagy Imre áldozatáról nem lehetett beszélni, lehet máséről, Dózsaéről, Petőfiéről, vagy éppen Adyéről és József Attiláéről: a kultúra önmagának teremthet metafizikai távlatot. Ezt a Kádár-rendszer kultúrpolitikája ugyanolyan csendesen vette tudomásul, amilyen halkan ez az ellenállás működött: kialakult és közérzülétté vált a rejtekező ellenállás kultúrája. Ennek része volt Nagy László költészete is: emberi-költői főlegyenésedés. (Nem volt egyedül: a magyar költészet 20. századi aranykorát élte, és egyetlen kiválósága sem szolgálta a hatalmat. A túlpolitizált rendszerben ugyanazon az oldalon állt Illyés Gyula és Pilinszky János, Vas István és Weöres Sándor, Jékely Zoltán és Nemes Nagy Ágnes, Csoóri Sándor és Orbán Ottó, vagy akár a Kilencek és Tandori Dezső – és sorolhatnánk tovább a neveket.)

A diktatúrához való viszony egyértelműen azt jelentette: csak sérthetetlen tabuit kell tudomásul venni, de magát a rendszert nem: a diktatúra maradjon a diktátor és vazallusai dolga, politikája pedig a politikusaié. A szabadság viszont a türelemé, a diktatúrák előbb-utóbb a történelem süllyesztőjébe kerülnek, mert oda valók.

Türeelmesnek lenni a várakozásban nem jelent belenyugvást az elfogadhatatlanba, mert minden attól függ, milyen erkölcsi-szellemi állapotban nyithatunk új fejezetet sorsunk könyvében: ezért kötelesség a szellemi és morális étékek átmentése a jobb időkre. Nagy László nem volt ideológus, és csak nagyon áttételesen volt közéleti ember – és mégis: szinte felmérhetetlenül sokat tett egy, haláláig remélt *jobb kor* érdekében. Költészetének többsúlyt adott ez az akaratlanul betöltött szerep, de ez a rendszer összeomlásával elveszett: már nincs meg az a közérzeti-érzelmi ellenállás teremtette közösség, amelynek hívó szavait költészete jelentette.

² Illyés Gyula: Ha a költőkön a sor. In Illyés Gyula: Szellem és erőszak.
https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02180a_kv.html

Nagy Lászlónak verseiben a valóság elemeiből születtek metaforák – ezekből nemcsak költői útja rajzolódik ki. A Nagy László-vers nagyon konkrét és nagyon absztrakt egyszerre. Amikor egyetemes – közvetlenül használható élet- és magatartásmintákat is kínál. Meglehet, alkalom szüli a versét és képeit, de az rögvessé egyetemessé tágu. Olvasatai is ezt a varázslatos dimenzió-váltást kínálják. Olvashattuk a verseit valaha egzisztenciális biztatásként és napi eligazításként – és a költői remeklésnek kijáró gyönyörűséggel. Azt ugyan tudomásul kell vennünk, hogy elveszett az irodalomnak még a romantikában formálódott szerepe, ami Nagy László olvasataiban is fontos szerepet kapott, de költői ereje ettől nem fogyatkozott. Nyelvének, képalkotó fantáziájának és képi realizmusának ereje mit sem kopott.

Megrendítő sugárzású erkölcsi fenomén ma is, de az erre való különös fogékonyság mégis inkább nemzedéki élmény, elválaszthatatlan az ötvenhatos generációk igazságszomjától, a hatalommal való egykori folyamatos, nyílt vagy rejtett vitájától. Az ellenállás diszkrét pátosza, a forradalomba (az 1956-osba!) vetett hit elemi erővel dolgozott az ötvenhatos generációkban, kiben csendesebbre, kiben óvatosabbra, kiben több, kiben kevesebb entuziazmussal. Ez az érzés tudatos törekvésként vagy öntudatlanul kereste kifejezési formáit. Klasszikus értelemben vett igazságról, bátorságról, becsületről, hazáról, a nemzeti tudat pilléreit jelentő alkotásokról, alkotókról, tájakról, történelemről beszélve mindig kísért a pátosz kockázata: vannak dolgok, melyekről talán nem is lehet másként beszélni. Nagy László költészete a példa, hogy mit kell ezzel a pátosszal kezdeni, hogy miként lehet tisztán megőrizni, hogy ne dagály legyen belőle, hanem erőforrás. Ezt tanította a romantika is.

A 20. század uralomra jutó eszméire nem lehetünk büszkék, inkább csak azokra, akik szembeszálltak velük. Olyan hatalmak gyűrték maguk alá a mi kultúránkban a keresztény hagyományt és az azt folytató törekvéseket, amelyekben gyanús volt minden öröklött érték. Ebben az alattomosan mérgező légkörben az ember és értékei erodálódtak, képviselőjük egyre inkább anakronizmusnak számított – az újat mondás kultusza valójában a pusztulás vallásának ágyazott meg. Ezzel szembe fordulni, elutasítani az írástudók árulását egyre több bátorságot kívánt – a művészekről, a költőktől is. Ezzel a műalkotások értékébe, esztétikai érvényességébe is beleszóltak a művészeteken kívüli körülmények, önmagukban értékmérőnek nem tekinthető poétikák, műfajok, verstípusok is támadhatóvá váltak, ha másként nem, mint divatjamúlt, lomtárba való lomok. Nagy László költészetének utókorában a költő fejére olvasott képviselői

és önmegszólító verstípusok állítólagos „jobb helyeken” kimentek a divatból („mint az ökörvér színű mellény”).

Kiment a divatból az igazság is, ami állítólag nem is létezhet, mert az értékmentes szabadság világában senki sem mondhatja, hogy ő ismeri: ki tudhatja, kinek van igaza. Ha pedig igazság nincs, akkor már hazugság sem lehet (csak sokféle, egyenértékű *vélemény*), de ha nem szomjazhatjuk az igazságot, akkor elvész az az érzelmi feszültség, ami a mindenkori romantikát fűti és igazolja.

Ady szerint a magyaroknak még lélegzetet is radikálisan kell venni. Nagy Lászlónak azért tetszett Ady ostora, mert érzelmi radikalizmusának volt rá szüksége, de kora már csak a tagadásban volt radikális. Szenvedélye erre az üressé válásra adott válasz, ez a világérzete hitelesebb minden világnézetnél. Pontosabban jelzi az emberiségre leselkedő veszélyeket, mint azok a szavak, amelyek valaha az igazmondás szolgálatára születtek. A versnyelve maga a romantika: megmenti a prostituálódó szavakat, kiszabadítja őket abból a bordélyból, amivé a reális világ lett. Ez Nagy László romantikája.

Amikor ravatalon a világ, meggyalázva ember és hite, akkor is lehet méltósággal élni – ezt hirdeti. Illetlenül ezt saját példájával bizonyítja. Fáj neki, hogy kevés további érve van, ezért költészetének tragikus töltése kötetről kötetre erősödik. Nem azért, mert minden életnek halál a vége, hanem mert az is elpusztul, amit örökkévalónak kellene gondolni. Ez a tragikum hozza elő a személyes halál kérdését – és a személyes halál ténye erősíti az értékek halála fölötti kétségbeesést. És hogy a romantika szélsősége még kontrasztosabb legyen: nem egy már újszülöttként koravén, fájdalommal eljegyzett, melankolikus alkatú ködlovag mondja ezt, hanem olyan költő, aki boldogságra, az élet teljességének megélésére született. Hite szerint versei perbe szállnak a pusztulással, így aztán nagy irodalmi pörlekedéseink közt ott van a Nagy László befejezetlen pere is. Ebben szeretnék mellette tanúskodni.